

**„ENGEDD MEG NEKEM, HOGY ÉN BUDÁRÓL S PESTRŐL ÉNEKELJEK” –
BERZSENYI DÁNIEL VÁRATLAN VERSEI**

KŐRIZS IMRE

Az utókor, amely Berzsenyire a nagy klasszikusokat illető tekintettel néz, nem osztozhat a kortárs Kölcsey tévedésében, aki „durva Jambusokba öntött Declamatioknak”, a poézis „korcsnemé”-nek nevezte a költő episztoláit.¹ De az is igaz, hogy ezek a versek sosem ébresztettek különösebb érdeklődést, akkorát pedig, mint az ódák, semmi esetre sem. Ennek több oka is lehet. Egyrészt az episztolák műfaját (amelyeket Horatius is „beszélgetéseknek”, szinte verses prózának tartott)² mindig sokkal kevesebbre értékelték, mint az emelkedett hangú ódákat, másrészt a Berzsenyivel foglalkozó kutatások sokáig erősen szövegtörténeti jellegűek voltak: bár még napjainkban is kerülnek elő fontos versek kéziratái,³ a költő pályafutásának első tíz évében írt darabok időrendje a kutatás minden erőfeszítése ellenére még ma is rendkívül homályos, míg a később írt és jól dokumentált episztolák nem kecsegtetnek különösebb filológiai felfedezésekkel.

Berzsenyi mindenesetre akkor is jelentős költő lenne, ha csak az episztoláit írja meg, vagy csak azok maradtak volna fenn. Ezek szinte minden elképzelhető szempontból különböznek az ódáktól: a költő pályafutásának más időszakában születtek, műfajuk, terjedelmük és versformájuk is más, és a kritikai fogadtatásuk is eltérő. (A verses levél formája akkoriban, az antik hagyománynak megfelelően, a hexameter – esetleg, az ovidiusi példa alapján, a disztichon – volt, sőt, még Petőfi is ebben a formában írta *Levél Arany Jánoshoz* című versét, igaz, ez a gesztus, mint egyébként az egész vers hangvétele, már inkább ironikus. Ezzel kapcsolatban egyébként felmerülhet a kérdés, hogy Berzsenyi episztolái – annyi korabeli, hexameterben írt levéllel ellentétben – nem éppen a Kölcsey által kárhóztatott, de egészen napjainkig használatos jambusoknak köszönhetően olyan könnyen olvashatók-e ma is.)

Ami igazán meglepő, az Berzsenyi ódáinak, rimes verseinek és magánlevelezésének ismeretében némelyik episztola témája: a *Dukai Takács Judithoz* írt verses levél már-már harcosan protofeminista húrokat penget, a *Vitkovics Mihályhoz* című vers pedig a boldog falusi megelégedés helyett kifejezetten a nagyváros, Pest-Buda dicséretét zengi.

¹ KÖLCSEY 2003, 60.

² HOR. *epsit* I 4, 41skk.

³ VADERNA 2015.

A Tandori Dezső által felfedezésértékűen félhosszúnak nevezett versekre⁴ ki-mondottan jellemző, hogy városi miliőben, játszódnak, városban élő költő írja őket. A város az a kulissza, ahol a flâneur elveszhet, feloldódhat a barátok, a szomszédok vagy az akár teljesen ismeretlen járókelők között, vagy ha tetszik ki is válhat a többiek közül, attól függően, hogy a váratlanul nagyszabásúnak és öröknek érzett emberit másokban vagy saját magában ismeri fel, bár a kettő aztán nagyon gyakran össze is olvad. Heltai Jenő *Ismeretlen jóbarátjának főhőse* a vers végére a költő karikatúrisztikus hasonmásává rajzolódik át, *A refromnemzedékhez* című Karinthy-versben a költő, aki nem nyomja rá minden ötletére a copyright pecsétjét, feloldódik a kulturális emlékezetben, és bár a *Hajnali részegség* konkrét személyes élményt mesél el, Kosztolányi versének tétjét mégis a kozmikus vendégség-érzés közössé tétele jelenti, ahogy a végül Szép Ernő mindenkivel szóba elegyedni, mindenkit átölelni akaró félhosszú verseinek is Budapest a színhelye. De a város, a maga tagolt társadalmával, kultúrateremtő és -fenntartó erejével éltető eleme olyan költők verseinek is – az utóbbi esetében különösen az episztolákra érdemes gondolni –, mint Pindaros vagy Horatius.

Constantin Guys-ról szóló írásában Baudelaire ezt az emlékezetes leírását adja a flâneurnak: „Megfigyelő, kószáló (flâneur), filozófus, nevezzék, ahogy óhajtják, de akármelyik szóval is jellemzik ezt a művészt, kénytelenek lesznek olyan jelzőt használni, amellyel nem illelnék az örök vagy az olyan némileg kevésbé tartós dolgok, mint a hősi vagy vallási témák megfestőit. Olykor költő, de gyakrabban inkább regényíró vagy moralista; festője a mindenkori jelennek és annak, amit ez az örökkévalóságról sugalmaz.”⁵ A harmadik szakaszban így folytatja: „A tömeg az ő birodalma, ahogy a madaré a levegő, a halé a víz. Szenvedélye és hivatása: egygé válni a tömeggel. A tökéletes kószálóknak, a szenvedélyes nézelődőknek végtelen gyönyörűség letelepedni a sokaság közepén, a hullámlásban, a mozgásban, abban, ami elszökik, ami végtelen. Nem lenni otthon, és mégis mindenhol otthon érezni magukat, látni a világot, a világ közepén lenni, és mégis elrejtőzni a világ elől: ezek jelentik apró örömeiket ezeknek független, szenvedélyes és páratlan szellemeknek, akiket a nyelv csak pontatlanul tud meghatározni. A nézelődő: herceg, aki mindenhol megőrzi inkognitóját. Az élet szerelmese mindenkit a családtagjának tekint, ahogy a szebbik nem szerelmese az összes fellelt, fellelhető és fellelhetetlen nőből állítja össze a családját, ahogy a képek szerelmese él vászonra festett álmok varázslatos társaságában. Az egyetemes élet szerelmese úgy lép be a tömegbe, mint az elektromos áram kimeríthetetlen forrásába. Vagy tükörhöz is hasonlíthatjuk, amely épp olyan óriási, mint maga a tömeg; vagy öntudattal rendel-

⁴ TANDORI 1981.

⁵ „Observateur, flâneur, philosophe, appelez-le comme vous voudrez; mais vous serez certainement amené, pour caractériser cet artiste, à le gratifier d’une épithète que vous ne sauriez appliquer au peintre des choses éternelles, ou du moins plus durables, des choses héroïques ou religieuses. Quelquefois il est poète; plus souvent il se rapproche du romancier ou du moraliste; il est le peintre de la circonstance et de tout ce qu’elle suggère d’éternel.” BAUDELAIRE 1885, 57.

kező kaleidoszkóphoz, amelynek minden mozdulatára a világ sokfélesége és az élet minden elemének folyamatos mozgásban lévő bája mutatkozik meg. Egy olyan én, amely nem tud betelni a nem én-nel, amelyet minden pillanatban elevenebb formában mutat meg és fejez ki, mint maga a mindig ingatag és elfutó élet.”⁶

Mindezek alapján nem biztos, hogy azt várják, Berzsenyi, ez a „somogyi Diogenes”, ez a mint annyiszor tanúbizonyságát adta ez irányú képességeinek – „csatáképfestő” lenne az, aki a városba flâneurként beleveszett ember perspektívájából írja meg a klasszikus magyar irodalom egyik első nagyszabású metropoliszversét.

Az episztolákban a műszubjektum és az életrajzi szerző viszonya meglehetősen érzékeny: Berzsenyi figurájának és a városiasságnak a kapcsolatáról mindenesetre sokat elmond az többször is elhalasztott, végül 1810-ben nyélbe ütött pesti látogatása, amikor Kazinczy fiatal barátaival, Kölcseyvel és Szemere Pállal eleinte rendre elkerülték egymást. Azt a többször átalakított és átépített hajóhidat, amely 1767-től a Lánchíd átadásáig, 1849-ig Pestet és Budát összekötötte, fennállása idején télireszédtek, és rendszerint csak márciusban helyezték újra forgalomba.⁷ Ez a nap 1810-ben március 28-ára esett. Szemere Kazinczynak írt leveléből⁸ kiderült, hogy a híd aznap még nem is volt teljesen készen, de a nádor már átadta: a két fiatalember fesztelen gesichtsentrée-val az ő kíséretében lévő „fő uraságok” közé „lopta magát”, és úgy ment át Budára. Szemere a budai oldalon várakozók között annyira szerette volna a csak a német festő arcképéről ismert Berzsenyit felismerni – „Ha nem ő-e az ott? Vagy ez emitt? Vagy amaz ottan, ha nem Berzsenyi-e az?” –, hogy a beszámolója szerint Kölcsey és Vitkovics Mihály egészen megmosolyogták „gyermekes nyugtalanság”-át. Berzsenyinek azonban a szállásán is csak a kocsisát találták. Amikor másnap is hiába keresték, csalódottan indultak vissza Pest felé: „A hidon ballagánk s Berzsenyiről beszélgeténk éppen, midőn a tegnapelőtt estve

⁶ „La foule est son domaine, comme l’air est celui de l’oiseau, comme l’eau celui du poisson. Sa passion et sa profession, c’est d’épouser la foule. Pour le parfait flâneur, pour l’observateur passionné, c’est une immense jouissance que d’élire domicile dans le nombre, dans l’ondoyant dans le mouvement, dans le fugitif et l’infini. Etre hors de chez soi, et pourtant se sentir partout chez soi ; voir le monde, être au centre du monde et rester caché au monde, tels sont quelques-uns des moindres plaisirs de ces esprits indépendants, passionnés, impartiaux, que la langue ne peut que maladroitement définir. L’observateur est un prince qui jouit partout de son incognito. L’amateur de la vie fait du monde sa famille, comme l’amateur du beau sexe compose sa famille de toutes les beautés trouvées, trouvables et introuvables ; comme l’amateur de tableaux vit dans une société enchantée de rêves peints sur toile. Ainsi l’amoureux de la vie universelle entre dans la foule comme dans un immense réservoir d’électricité. On peut aussi le comparer, lui, à un miroir aussi immense que cette foule ; à un kaléidoscope doué de conscience, qui, à chacun de ses mouvements, représente la vie multiple et la grâce mouvante de tous les éléments de la vie. C’est un moi insatiable du non-moi, qui, à chaque instant, le rend et l’exprime en images plus vivantes que la vie elle-même, toujours instable et fugitive.” BAUDELAIRE 1885, 64–65.

⁷ RÁCZ 2012, 9.

⁸ *KazLev*, VI, 86, Szemere Páltól Kazinczynak, Pest, 1810. ápr. 27.

Berzsenyinek általam vélt alacsony termetű magyar velünk szemközbe jő.” Szemere felismerni véli, de Kölcsey csak nevet. Szemere visszafordul, és megszólítja, mire kiderül, hogy az illető tényleg Berzsenyi, amit az érintett így kommentál: „Nevetnem kell, hogy Szemere úr rám esmért; de nem csudálkozom; a somogyi falunlakót könnyű kiesmérni. Nemde?”⁹

Berzsenyi egy évvel korábban nevezte magát „Somogyi Diogenes”-nek és „Miklai Remetének”¹⁰ nevezte magát, és aztán, évekkal később is, azzal háritotta el a hozzá Niklára látogatóba bejelentkező Széchenyit, hogy ott nincs más, „mint görög szegénység, lyrai rendtelenség, pipafüst s egy durva democrata”.¹¹ Döbrentei Gábor pedig azt az egzotikumot jegyzi fel róla, hogy nemhogy bort nem ivott, de a vizet is „miként dunántul legjobb házaknál sem divatlan” a feje fölé tartott csecses korsóból csorgatta a szájába.¹² Verseiben sem ír a városról (Buda, amelynek tornyai „nyolc századoknak vérzivatarja közt” állanak, vár, és nem város), igaz a faluról se. Ha a vidék megjelenik a költészetében, akkor inkább a maga elvontságában mitikusá nemesedett természeti táj, a „laurus-erdők szent homályi”, vagy a „kies szőlő”, az „arany kalással biztató föld”, esetleg az őszi liget díszleteinek formájában tűnik fel.

Verseinek 1812-ben megjelent első kiadásában, az Első Könyvben például a következő helyek vannak megnevezve (az olyan elvontságokról, mint pl. Kazinczy Eratójának „arany édene”, nem beszélve): „csendes mező” (Ajánlás), Küprisz „berkei” (Küpriszhez), „a setét erdők’ vadonjai”, „a’ puszta vár’ bús omladékai”, „a’ felhőkbe nyúlt gránit’ ormái”, „elzárt völgy”, „goth falak”, „mohosult sírkövek” (A’ Melancholia), „elrejtett kalyibák”, „csűr” (A’ Jámorság és Középszer), „a’ hideg Pólus”, „szózatoss lombok” (Gróf Török Sophiehez), „liget”, „rózsás Labyrinth”, „füzes”, „lugas”, „csermely”, „hegy” (Osztályrészem), „Kemenes”, „Ság”, „Bengala”, „patak” (Horázt), „(tenger)part”, „elzárt hely”, „mezők”, „szentelt ligetek”, „Tarentum”, „Larissa”, Tíhuri forrás”, „szőlő”, „arany kalással biztató föld”, „vadon tájék”, „kiderült virány”, „Grönland”, „forró szerezsen homok” (Osztályrészem), „bájoss ligetek”, „mély tengerek”, „a’ zengő labyrinth’ ernyei” (Egy hívtelenhez), „Bengala”, a szerelem és a múzsák „ernyei”, „Amathus”, „Hippocréne’ szelíd völgye” (Az én Múzsám), „Hesperikert”, „tempe”, Callirhoe partjai (Chloe), „völgy” (Egy szilaj Leánykához), az „álmok’ tündér ligeti”, „bús ravatal”, „Théba”, „Lesbos”, a múzsa berke, illetve sátorának „csendes kebele”, a „Léthe”, az „Éden” (A’ Múzsához), a „tenger”, „India”, a szegénység „mohos kalyibája”, „márvány palota” (A’ szerelem), „Tempék” (Barátomhoz) a magányosság „csendes ernyője” (Magányosság), „Hellász”, a „Capitolium”, „Coos”, „Tokaj”, a „Bodrog”, „Dácia”, „Mád”, a „Helicon” (A’ Sonetthez), „a’ zordon éjszak”, „öblök”, „ádáz tengerek”, „a’ setét völgy csermelye”, „laurus erdők”, „Amathunt”,

⁹ A találkozásról szóló írásában VADERNA Gábor megállapítja, hogy Berzsenyi civilizálatlannak, „kulturálatlannak mutatkozik”: VADERNA 2004, 1222.

¹⁰ *KazLev*, VI, 1400. lev., Berzsenyi Dánieltől Kazinczynak, 1809. január 18., Mikla. 188.

¹¹ BERZSENYI 2014, 611.

¹² BERZSENYI 1842, 84.

(Amathus), a „Pyrenék”, az „északnak havasi” (Bucsuzás), „csermely”, „kised kert”, a rózsák árnyéka (A Csermelyhez).

Mindez csupa műveltség, csupa álmódás és képzelet. Annál nagyobb szerephez jut a konkrét hely, a maga építészeti valóságában, a város, a maga urbanisztikai pompájában Berzsenyi költészetében az episztolákban, különösen a *Vitkovics Mihályhoz* írt darabban, ami annál érdekesebb, mert Kölcsey nem tartotta elég kulturálnak ezeket a verseket, sőt, a Berzsenyiről szóló, *Horvát Istvánhoz* írt hexameteres episztolájában Vitkovics maga (Szemere Pállal együtt ők alkották Kazinczy pesti triászát) a falut dicséri: „Míg téged zajogó Pestnek henyegeze leheltet, / 'S a' fris lárma között sokfélén töltöd idődet; / Én, kedves Horváthom, egész nyugalomnak eredvén, / Roffnak egészséges kebelében napjaim élem.” Berzsenyi verse ezzel szemben a város dicsérete, bár azzal a bókkal kezdődik, hogy költőjének Vitkovics horatiusi episztoláját olvasva kimondottan jobban tetszik saját vidéki élete: „Vigabban érzek 's boldogabb vagyok. / Szebbnek találok puszta lakhelyem', / Kertem' virági szebben illatoznak, / Szebben nevetnek szőlőm' fürtjei, / És kazlaimnak árnya hívesebb”.

„Igen” – folytatja Berzsenyi –, „de”. Vagyis mivel a költők a kezdetektől fogva mindmáig a falut magasztalják, ez a vers hadd szóljon a város dicséretéről: „mint-hogy minden Verselők / Homér atyánktól fogva ekkorig / Falut dicsérték, enged meg nekem, / Hogy én Budáról 's Pestről énekeljek.” Egy szonett terjedelmén már túl is vagyunk, amikor a csevegő hang – a vers ezekkel a bájos sorokkal kezdődik: „Midőn mosolygó bölcseségedet / Belém enyelgi szép epistolád” – váratlanul átvált Berzsenyi ismertebb orgánumába.

Ez nem szokatlan. Így épül fel *A felkölt nemességhez* (a két hasonló című közül az 1805-ös darab) eleje is. Mintha nem akarna elkezdődni a vers, az első három szó nem más, mint kötő- és határozószavak tartalmatlan, az alliteráció miatt dadogónak is érzékelhető sorozata: „Mint majd midőn”. Nem csoda, hogy Virág Benedek *Történet* című versében éppen ennek a részletnek a karikírozásával gúnyolódott¹³ Berzsenyin: „Mint-hogy hát mikoron”. Csakhogy a három nehézkes szó tétovázása után a vers úgy robban ki, ahogy a vulkán tör ki némi kezdeti morgás és pöffenés után, egy nagyszabású összetett szóval kezdődő, a második strófára is átsugárzó mondat tűzcsóvájával: „lángszárnyakon eljövend / A' Nagy Birónak Cherubim Angyala, / És kürtje' harsány hangja a' mély / Sírba leszáll hidegült porunkhoz: / Mindenfelé dob 's tárogató riad.”

A Vitkovicsnak írt episztolában sem az első szakasz társasági hangvétele vagy rusztikus bája a meghatározó. Az enyelgően udvarias első és a témát még mindig társasági hangon kijelölő második versszak után messzebb nem is kerülhetnénk a mező „szelíden bájoló nyugalmá”-tól, mint – a félhosszú versekre oly jellemző hang- és perspektíva-váltással – arra a szirtfokra, ahol váratlanul megpillantjuk az episztola-író, amint azt kérdezi magától: „Kivánhat-é még többeket szemem?” A kérdést tizenhárom soros látomás vezeti be:

¹³ MERÉNYI 1976, 154.

*Midőn Budának roppant bérczfokáról
Szédülve Pestnek tornyait tekintem
'S a' száz hajókat rengető Dunát,
'A nagy Dunának tündér kertjeit
És 'a habokkal küzdő szép hidat,
Melyen zsbongva egy világ tolong.*

*Midőn körültem minden él 's örül,
'S újabb meg újabb érzelmre gyujt:
Itt a' tanult kéz' nagy remekjei,
Ott a' dicső ész' alkotásai
Az élet' édes bájait mutatják,
S mind azt előttem testesülve látom,
A' mit magamban csak képzelhetek.*

Látomásnak és nem látványnak kell tartanunk mindezt, hiszen Buda „roppan bérczfoka” nem egészen száznegyven méterrel magasodik Pest sík részei fölé, és ennél még az oromnak igazán nem nevezhető Ság is jó tíz méterrel magasabbra emelkedik ki – a Gellért-hegyénél ráadásul sokkal simább – környezetéből. A Duna kertjei alighanem a szigeteket jelentik, de Budáról ezekből nem sok látszhatott, és főleg nem különösebben tündérinek. A habokkal (vagyis a hullámokkal) küzdő szép hídról ma valószínűleg a legtöbb olvasónak a Lánchíd jut az eszébe, pedig az a vers születése idején még nem állt, sőt bizonyára magának Széchenyinek sem jutott még az eszébe: csak a korábban már említett hajóhídról lehet szó. És bár szobrok és – főleg egy falusi szemlélő szemében – impozáns épületek már akkor is álltak Pest-Budán (talán az előbbieket lehetnek „a' tanult kéz' nagy remekjei”, az utóbbiak „a' dicső ész' alkotásai”), ezekről a sorokról is elmondható Kölcsey Berzsenyit illető kritikája: „Ő soha sem a' tárgytól veszen lelkesedést, hanem önn magától”.¹⁴ A következő strófa, ismét egy perspektívaváltással, a nagyotál után közelképet mutatva, a társas örömök, a baráti látogatások dicsérete:

*Hát a' midőn majd véled 's Helmeczinkkel
Virághoz együtt ballagunk karöltve,
'S a' bölcs Öregtől új lelket veszünk!
Onnét tehozzád 's nyájas asztalodhoz,
Hol a' kinyílt szív 's józan ész kínál,
'S vidám szabadság 's tréfa a' szakács;
Onnét Palinkhoz, Pécel' dallosához
És mindazokhoz kik barátaink,
'S velünk egyenlőn tudnak érzeni.*

¹⁴ KÖLCSEY 2003, 56.

A baráti együttlétek leírása az iróniát sem nélkülözi: már a haza „ó ’s új dolgain” és „a’ világnak főbb történeteín” (azaz történésein) való „átszáguldás” sem vehető egészen komolyan, de „a’ föld királyai”-nak és „büszke nagyjai”-nak „mustrára intése”, azaz szemleszerű megtekintése már semmiképp sem, de a léptékeknek ez a nagyszabású keveredése – Vitkovics nyájas asztalától a világtörténelemig csak hét sor a távolság – ismét a félhosszú vers műfajára vall. Ezek után nem is csoda, hogy a barátok végül már a csillagászati kérdésekben is illetékeseknek érzik magukat („Vagy majd Kopernik’ égi útjain / Vizsgáljuk e’ nagy Minden’ titkait, / És a’ vilá-gok’ systemáit oldjuk”), a szakasz legvégén pedig az egész antik filozófiát, etikát és államelméletet helyezik új alapokra: „Majd a’ morálnak mély törvényein / Platónkkal újabb ’s szebb respublikákat / Alkotva, Solont ’s a’ dicső Lycurguszt / Lehozzuk embert boldogítani” – vagyis, baráti társaságokban nem szokatlan módon, megváltják a világot.

Pest-Buda erényei közé tartozik a sokoldalúság: ha a barátok mindezt elunják – mert mint a következő szakasz elején olvasható: „mindent megún / Az ember, s édes a változtatás” – akkor színházba, hangversenyre is lehet menni („Szemünk legelhet Thespis’ bájvilágán, / ’S a’ táncolóknak szárnyas rendeín, / Szívünk öröme olvadoz-va repdez / A’ zengzeteknek szép koncertjeín”). És abban ugyancsak van valami ironikus, ahogy az episztola emlékeztet rá, hogy az akkor még egyáltalán nem világ-városias helyen tulajdonképpen a falusi élet kulisszái is megtalálhatók: „S ha kell, közel van kert, szőlő, liget, / Horáttzal úntig ott kapálhatunk, / ’S nevetni fognak ott is a’ bohók.” Az utalás egyébként az alapvetően urbánus Horatius egyik önironikus megjegyzésére vonatkozik: „rident vicini glebas et saxa moventem” – azaz „a szomszédok kinevetik, ahogy a göröngyöket és a köveket lökdösöm” (*epist.* 1 14,39).

A következő versszak a bölcs ember célját így foglalja össze: „élni és örülni / S használni”. Mindennek pedig jobban megfelel a város, hiszen a lélek rendíthetetlen nyugalma nem igényli az elvonulást. Ezt a következő szakasz szerint meg lehet ugyan találni vidéken is, csakhogy ott nem lehet örülni és használni: nincsenek barátok (akiknek a léte már Aristotelés szerint is nélkülözhetetlen a boldogság-hoz¹⁵), márpedig, mint a vers mondja: „Szivemnek ember és rokon kebel kell, / Kivel vegyítse érzeményeit; / Elmémnek elme, mely megértheti, / S melyben sugárit tükröztetheti.” Az ezután következő versszak drámaibb és végképp mentes az iróniától, szokatlan a hang, ahogy minden illúzió nélkül beszél a falu taborci szegénységben – de a taborcinál mórícizian barbárabb érzelmekkel – élő néperől:

*Van itt is ember, mondd! de millyen ember?
Inség, gonoszság néz ki vad szeméből,
'S lesujt pipádért, hogyha nem vigyázzsz,
Szemét sötétség, vállát terh sanyarja,
'S utálja mindazt, a 'ki boldogabb.¹⁶*

¹⁵ ARIST. *eth. Nic.* 1132b31–5.

¹⁶ „Lesujt”: ez a szó Berzsenyi verseiben máshol nem olvasható, viszont – ugyanebben a *leüt* értelemben – Tiborc panaszában is előfordul, a *Bánk bán* második, 1819-ből szár-

Ugyanígy merőben szokatlan a földbirtokos költő – annyi ódájában a feudális nemesség ősi erényeinek hirdetője és számonkérője – sajátos társadalmi helyzetére adott érzelmi reakció is:

*'S mi szép multság látni izzadását?
Mi szép nekem még rajta szántanom,
'S aszott kezéből lesni sültemet?*

Milyen különös, hogy a földjéből élő törzsökös nemes életformája helyett már-már Petőfire jellemző változékonysággal éppen Berzsenyi dicséri a pesti prókátorok életmódját:

*Nem szebb-e Pesten vígan perleni
Verbőczy' hajló nyelvén, és merészen
A' szent Igazság mellett harcra kelni?*

Akárhogyan is, mondja a következő versszak, a bölcs mindenhol boldog, de jobban érzi magát kedvezőbb körülmények között, végtére is nem „vadonban bujdosó fakír”. Az emberi élet értelme a vers utolsó előtti szakasza szerint nem a magány, nem az „örök komolyság” és az „elmélkedés”, hanem „barátság és társalkodás”, a világi javak józan használata. Éppen erre inti címzettjét az episztola: „Maradj te Pesten, 's élj vidáman / Barátid' édes társaságiban” – és ne vágyj másra, többre.

Ezek után tulajdonképpen ellentmondásosnak is tarthatnánk a vers befejezését, amely visszavonja a boldogság és a barátság összefüggését, és elég alacsonyan vonja meg a szükségletek határát: „Ha van mit ennünk, innunk és szeretnünk, / Ha józan elménk 's testünk nem beteg, / Kivánhatunk-e 's lelhetünk-e több jót, / 'S adhatnak-é mást a' királyi kincsek?” Eddig ugyanis éppen arról volt szó, hogy nem mindegy, hogy az ember hol él, még ha egyébként ép elméjű és egészséges, és nem kell nélkülöznie sem. A vers horatiusi (*epist.* I 7,13) befejezése azonban mégis a – tavaszi – találkozást vetíti előre, és ezzel felelteti az ellentmondást:

mazó, végeleges kidolgozásában: „'s ha egyj beteg Feleség, vagy egyj szegény / himlős gyer'ek megkívánván, lesujtunk / egy rosz galambfiat, tüstént kikötnek; / és a' ki száz meg száz, ezért rabol, / bírálja léssen annak, a' kit a' / szükség garast rabolni kényszerített.” (Berzsenyinél az ige egyetlen további előfordulása, igekötő nélkül: „Hát reám mit sujt haragod” – *Bacchushoz.*) Nem textológiai értelemben, de összefüggést érzek a két szöveg között, amelyet egyébként mindössze négy év választ el egymástól (Berzsenyi versének címe alatt az 1815-ös dátum szerepel). De mintha hasonló hangulati, szemléleti hasonlóságot mutatna a fent következő három idézett sor is a Katona darabjában szereplő monológoknak ezekkel a sorokkal (amelyek egyébként már a *Bánk bán* első – 1815-ös – kidolgozásában is szerepelnek): „oh nekünk porontyainkat / 's Feleségeinket kell Ekébe fogni / ha veszni éhen nem kívánkozunk”. Mintha ugyanannak az éremnek a két oldalát látnánk, és ezek stílusukban és szemléletükben meglepően hasonlítanak egymásra. (Az idézetek innen: KATONA 1983, 227. és 91.)

*Igy ír, így érez, így él most barátod,
Ki téged, édes Miskám, megkeres
Az új Zephyrrel 's első fülmilével,
'S veled csevegni és nevetni fog.*

A *Pesti Magyar Társasághoz* írt vers még ennél is nagyobb távlatokat fog át. Így kezdődik: „Ki kétli 's kérdi, hogy csak a' dicső Ész / Emel ki minket a' barmok' sorából?” „A félhosszú vers egyik jellemző eleme itt a hirtelen felütés” – írja Tandori Rilke első *Duinói elégiájával* kapcsolatban.¹⁷ („Hogyha kiáltanék, ki hallana engem / az angyalok rendjéből?”) Amint írja, „az első sor még nem okvetlenül ígér szaggatottságot; hiszen így akár egy dal, egy rövid vers is kezdődhetne”¹⁸ – és ez Berzsenyi verséről is elmondható, azzal a különbséggel, hogy ennek első két sora nem annyira dalt, mint inkább talán epigrammát vezethetne be. A második két sor, és az utána vett új levegő, amelyet az új szakasz jelez, mindenesetre világosan a hosszabb vers irányában jelöli ki az utat, már rögtön az elején: „Ki kétli azt, hogy minden érdemünk, / Minden szerencsénk ezzel nő 's hanyatlik?”

Ezekre a költői mivoltukban is elég prózai kérdésekre mintha csak azért lenne szükség, hogy a levél műfaji szabályainak – és a félhosszú vers egyik fajtája formájának megfelelően (ilyen Kosztolányitól a *Hajnali részegség* és Szép Ernő, Heltai, Karinthy szinte minden félhosszúja) – a dialogikusság vagy legalábbis a dialogikus belső monológ érzetét már az első szavakkal felkeltse, illetve hogy a vers ne kezdődjön el valamiképpen még a saját eleje előtt. Mert így folytatódik (vagy kezdődik el újra):

*Az Ész az isten, melly minket vezet,
Az ő szavára minden meghajul,
Hegyek lehullnak 's olvadnak vizekké,
'S örök helyéből a' tenger kikél;
Ez alkot minden szépet és dicsőt,
Az eggyes embert, mint a' milliókat,
Ez áldja 's égi boldogságra inti.*

A vers a hétköznapi csevegés kifutópályájáról ezzel meredek ívben, szinte függőlegesen emelkedik a fenséges szférájába. Tandori szavai továbbra is illenek rá: „legalább két dolgot érzünk: a) itt nem rövid elintézésre számíthatunk, tehát elragad bennünket a nagy lélegzet; b) érezzük azt, hogy itt a vers egészének »értéséhez« nem azonnal szükséges értenünk az elemeket, pontosabban, máris lenyűgöz minket az a sugallat, hogy »több dolgok vannak földön és egen...«”¹⁹

A harmadik szakasz az észnek, ha úgy tetszik az ember felvilágosodásának legkorábbi időszakába röpít vissza, a csevegő hangnemtől a magasztosig való hirtelen

¹⁷ TANDORI 1981, 16.

¹⁸ TANDORI 1981, 16.

¹⁹ TANDORI 1981, 17.

emelkedés után most az időben futva meg egy nagy távot, egészen az ókori Egyiptomig. Ez az a hely, ahol először virágzott az ész, csakhogy itt ütötték fel a fejüket először a „hit vakító szentelt maszlagi” is, amelyek „korunkig hintik mérgöket, / ’S örök zavarba dönték e’ világot.” Nehéz ezeket a sorokat máshogy olvasni, mint a hit általános kritikáját, hiszen mi lehet az egyiptomi vallás és a XVIII–XIX. századi kereszténység között a vers perspektívájában más hasonlóság, mint hogy mindkét esetben istenhitről van szó. Márpedig ez a típusú vallás, úgy tűnik, éppoly összeegyeztethetetlen a *Foháskodás* istenképével, mint például a *Dukai Takács Judit*-hoz írt episztola szüfrazsetteket megszegyenítő feminista kiáltványa Berzsenyi levélbeli nyilatkozataival saját *barbarieséről*, amelynek jegyében a szellemi sötétségben talált feleségét abból azóta sem szabadította fel.²⁰ Mintha Berzsenyi költészetének lényegéhez tarozna az akár az ellentmondásig különböző képzeteknek az egymással valami nagyszabású fantázia révén összeegyeztetett megjelenítése.

Bár az is lehet, hogy itt csak arról van szó, hogy a *Foháskodás* istene meglehetősen elvont, szinte már személytelen létező, akinek – a mindenhatóságon („Te hoztad e’ nagy Minden ezer nemét / A’ semmiségből, a’ te szemöldököd / Ronthat ’s teremthet száz világot”) és az irgalmasságon kívül („elszört / Csontjaimat kezeid takarják”) – egyik legfőbb tulajdonsága éppen a megismerhetetlenség („Léted világít, mint az égő / Nap, de szemünk bele nem tekinthet”). Mintha minden egyéb a „szentelt maszlag”, a „báb” és „váz” (azaz korabeli jelentése szerint: madárijesztő, szalmabábu) képzetkörébe tartozna:

*Az ég’ ürébe felható Tudós
Az égi zsákmányt barlangokba zárta,
’S az embereknek bábót ’s vázt vetett,
Melyek vakabbá tették a’ vakot,
És a’ lenyügözött józan értelem
A’ szarvas isten’ áldozatja lett.*

Ezután megtudjuk: a rómaiak és a görögök bölcsessége is csak a „tudósok” – feltehetően: a filozófusok – szűk körében hatott, a nép nem részesült benne, ráadásul áldozatául esett a barbár pusztításnak (a középkornak), és ha hosszú évszázadok után „most azolta kezd is fényleni”, ez csak szűk körre korlátozódik, hiszen ma is vannak népek, „kik a’ baromság aklában hevernek, / És semmi isten nem tekint ügyökre!”

Az itt következő ötödik szakaszig a versben negyvenkét sor van, ennek vége után pedig még negyven sor következik: ez tehát a vers közepe, mintegy e közé a kétszer negyven sor közé pólyálva merülnek fel az episztola legkülönösebb képzetei. Itt ugyanis a világ különböző vallási nézeteinek és praxisainak sajátos összefoglalása olvasható, miután a fókusz menet közben váltott át a józan észről a bizarr vallási felfogások taglalására. Ez valahogy úgy történik, mintha egy karambolbiliárd-közvetítés során a kamera elkezdené követni a meglökött golyót, majd miután az megpöccinti a két álló golyó közül az egyiket, arra állna rá a fókusz, annak az útját

²⁰ BERZSENYI 2014, 43.

mutatná a kamera, ahelyett, hogy az eredeti lökőgolyót követné tovább, egészen addig, amíg a másik álló golyót is megérinti, vagyis a szabályos karambol elérésig.

A „józan értelem” tehát a „szarvas isten” áldozatává vált, és egy darabig nem is jut ismét szerephez a versben. Helyette a világ legbizarrabb színben ábrázolt vallási gyakorlataival szembesülünk, a magyar irodalomban alkalmasint elsőként itt szóba hozott koprofágiáig bezárólag, amelynél alacsonyabb tartományba ez a magasztos témájú vers bizonyára már nem is szállhatna alá:

*Ez istenének a' barmot hiszi,
Imádja a' föld' ocsmány férgzeit,
'S azoknak embervérrel áldozik;
Emez vakító papjának ganéját
Mint szent ereklyét tisztelvén, eszi...*

A téma minden szokatlanságával együtt milyen messze van ennek a versnek a kidolgozása attól, hogy Kölcseyvel egyetértve „durva Jambusokba öntött Declamatioknak” nevezhetnénk. Úgy érzem, ezekben a sorokban, ahol a szenvedélyesen megformált költői látomás hibátlan shakespeare-i jambusokban ömlik ki, van valami feltűnően drámai mozzanat, amely – ismét – Tiborc vádoló szenvedélyét vagy akár *Az ember tragédiája* keserű kiábrándultságát idézheti fel az olvasóban. És közben a vers a kegyetlenség, a háború, a mocsok, a rablás és a nemi erőszak képeit festve olyan tartományba száll alá, amelynek ábrázolása ebben a töménységben addig semmiképpen sem volt, és sokáig még utána sem lett elfogadott a „magas irodalomban”.

*Amott az odvas fákban éhezik
Az embereknek görhes istene,
'S a' legnagyobb bünt batkákért lemossa;
Imitt hamúban kotlik a' herélt szent,
'S báméskodása istenné teszi;
Itt a' mosódás' módja szent titok,
'S a' fél világot embervérbe mártja,
Mert azt az egyik párt az ujjain,
Másik könyöknél szokta kezdeni,
Melyért is egymást öldözik halomra;
Ott a' falukban 's városok' piarcin
Jár kóborolva a' sok meztelen szent,
Szabad kezekkel élelmet rabol,
'S az asszonyokba önti szent dühét,
'S a' férj, az égnek hálát adva, nézi,
Ha hitvesével szent bujálkodik.²¹*

²¹ A vallásgyakorlás és a hétköznapi élet kiáltó ellentmondásai tehát ismét olyan téma, amely nemcsak ebben az – előzőhöz hasonlóan szintén 1815-re datált – versben, hanem

Itt ismét új szakasz kezdődik, amely az előbbi kitérő összefoglalásának indul – „Így a' világnak legkiesb vidékit / Ádáz bolondság tölti, ostorozza, / 'S undok zsványi barlanggá teszi” –, de a beszélő nem tud szabadulni a képzeletét foglalkoztató horrorisztikus képektől, és az előző szakasz felsorolását most a gyermekgyilkosság ecsetelésével tetézi: „Erinnis' üszkét hányja városinkra, / Az öldöklő kést egyiránt fereszti / A' reszkető Ősz' tüztelen szivébe / 'S az anyja keblén ácsorgó szopóba”. És ha ez még nem lenne elég, a legyilkolt öregek és gyerekek csontjaiból „trónust rak magának, / Melyet dög, inség, sárga félelem / 'S kínokkal élő bánat fog körül.” Berzsenyi szertelen, bizvást romantikusnak is nevezhető képzeletét a dal- és ódakorszakában a klasszikus elődök és a műfaj szabályai még kezek közé szorították: talán éppen ez a rendkívül termékeny feszültség biztosít neki maradandóságot, ellentétben a nála sokkal klasszikusabb redőzetű tógában ódázó deákos költőkkel.

De már ódáinak is egyik alaphelyzete volt, amikor a lírai én úgy közölte, hogy mit lát, hogy a közlésből nyilvánvaló volt, nem érzéki tapasztalatról, hanem látomásról van szó: „Látom hazámnak fegyveres őreit / Rémült futásban; látom az éktelen / Vert had' zavarját tébolyogva” (*Az Ulmai ütközet*); „Látom Théba' kevély tornyait omlani / 'S a' márvány Babylon' falát. // Látom hangyabolyi míveidet, világ! / Mint szórja 's temeti a' nagy Örök' keze, / Látom, hangyasereg! mint tusakodsz 's tolongsz / Sírod' partjain és porán” (*A Temető*), „Buzogni látom lelketek' hevét, / Mely e' nagy ügyre felken titeket, / 'S e' szent szövetség' láncába csatol, / Előre látom: mint terjesztitek / Hazánkban Delphi égi kincseit / 'S az értelemnek nagy törvényeit; / Előre látom: mint leheltek éltet / A' sziklamellbe és a' holt agyagba” (*A Pesti Magyar Társasághoz*). A sort még lehetne folytatni, olyannyira, hogy az is megkockáztatható: azok az esetek, amikor a „látom” szó konkrét látványra (pl. „Oh, csermely, arra térsz, látom, / Csendes görgedézzel, / Merre az én sohajtásom / Repül epedezéssel” – *A csermelyhez*), nem pedig látomásra utal, kisebbségben vannak Berzsenyi költészetében. Az episztolák ebben a tekintetben sem jelentenek törést a pályán, ahogyan a versek költői minősége sem méltatlan az ódákéhoz. Hosszan lehetne sorolni az olyan idézeteket, amelyek akármelyik ódában megállnák a helyüket:

*Mi haszna vívjuk a' kemény eget
'S a' bús koporsó' gyémántzárait?
Nem hat siralmunk s' jajszavunk oda!*

(...)

Tiborc panaszában is előkerül: „Ők Templomot, Monostort, 's Kalstromot / építenek, hol úgy sipolnak, úgy / Kürtölnek, énekelnek, hogy szegény / bús utazó szarándokink az úttzán / tántzolni ként'lenek; nekünk pedig nincs / olly Köntösünk, a' mellyben egy becses / Védszent előtt magát az ember a / Templomba megmutathatná.” (KATONA 1983, 91)

*Ki tudja éltünk' számtalan csapásit
Leírni? Minden óra újakat szül,
Újabb veszélyt hoz minden percenét.
Itt a' mosolygás sírással vegyül,
Itt minden édes mérget rejt magába,
S gigászi harcot minden nyugalom.
(Barátnémhoz)*

*...a' symboláknak himes fátyolában
Öleltetik meg a' nagyot 's dicsőt,
'S belénk mosolygják rózsás szájaikkal
Az égi szikrát 's égi tiszta kénynt.
(Dukai Takács Judithhoz)*

*Miért utálnánk hát ezt és amazt,
Hogy teste-lelke hozzánk nem rokon?
Hiszen magától egyikünk se' van.
Nézd, a' tövis szúr, és csip a' csalán,
'S a' gyenge rózsza illatot lehel.*

(...)

*De oh, nem élet a' múzsátlan élet!
Maradjon a' föld! minden kincse gőz.
(Döbrentei Gáborhoz)*

Berzsenyi költészete sajátos módon (és egyáltalán nem szükségszerűen) ebből a szempontból is emlékeztet Horatiuséra, aki az ódaköltői pályafutása végén, illetve annak hosszú szünetében az episztolákban találta meg azt a formát, amely – a félhosszú versekre jellemző rugalmasságánál fogva – az ódákból ismerős lírai hangok megpendítésére is alkalmasnak bizonyult. Igaz, Berzsenyi félhosszú ezzel együtt sem kizárólag és nem is mindig elsősorban félhosszú versek, hacsak nem akarjuk bevezetni a nem tipikus félhosszú versek egyébként talán nem is egészen szétfolyó kategóriáját. Berzsenyi episztoláinak szerkezete kötöttebb a műfaj későbbi példányaiban megfigyelhetőnél, a lírai én kevesebbet időzik egy-egy képpel, és gyorsabban vált közöttük, a felmerülő témák és képzetek pedig logikusabban vannak egymás alá és mellérendelve, illetve Berzsenyi verseit mindenekelőtt az különbözteti meg a „tipikus” félhosszú versektől, hogy a végük mindig visszacsatol az elejéhez. Ettől az olvasóban kialakulhatna ugyan a zártság a félhosszú versektől elvileg idegen érzete, de mintha Berzsenyi episztoláira – a fentebb idézett példák fényében – ezzel együtt is illene Tandori Füst Milán verseinek elemzése közben adott leírása: „a félhosszú vers jó példája annak is, hogyan lehet egy egészében nem kiemelkedő költe-

mény hirtelen felcsapó remekműví részlete teljes érvényű; a laza sorjázás – vagy rejtelmes belső verstér – lehetővé teszi, hogy a környező közepesebb elemek ne nyugózzék a ritka becsű értéket. A félhosszú vers elemei megőrzik bizonyos fokú függetlenségüket; nem elkötelezettjei, inkább szövetségesei a teljes vers sikerének.”²²

BIBLIOGRÁFIA

BAUDELAIRE 1885

Charles BAUDELAIRE: Le peintre de la vie moderne. In: *Œuvres complètes III*. Paris, Calmann Lévy, 1885, 51–114.

BERZSENYI 1842

Berzsenyi Dániel összes művei. Kötelelem s folyó beszéd. Közrebocsátá: DÖBRENTEI Gábor, Buda, 1842.

BERZSENYI 2014

Berzsenyi Dániel levelezése. *Berzsenyi Dániel Összes munkái*. Kritikai kiadás. Sajtó alá rendezte: FÓRIZS Gergely. Budapest, Editio Princeps, 2014.

KATONA 1983

KATONA József: *Bánk bán*. Sajtó alá rendezte: OROSZ László. Budapest, Akadémiai, 1983.

KÖLCSEY 2003

KÖLCSEY Ferenc: Berzsenyi Dániel versei. In: *Irodalmi kritikák és esztétikai írások. I. 1801–1823*. Szerk. GYAPAY László. Budapest, Universitas, 2003, 53–61.

MERÉNYI 1976

MERÉNYI Oszkár: *Berzsenyi-émlékkönyv*. Somogy és Vas Megyei Tanács, 1976.

RÁCZ 2012

RÁCZ Lajos: A pest-budai hajóhid, az éghajlati változások indikátora és áldozata (1767–1849). *Belvedere Meridionale* 24/2. 2012, 4–29.

VADERNA 2004

VADERNA Gábor: Egy csók és más semmi. (Berzsenyi Dániel 1810-es pesti kirándulása.) *Holmi* 16/10. 2004, 1217–1234.

VADERNA 2015

VADERNA GÁBOR: A bárdköltészet lehetőségei. (Berzsenyi Dániel 1803-as költeményei.) *Irodalomtörténeti Közlemények* 119/6. 2015, 721–768.

TANDORI 1981

TANDORI Dezső: *Az erősebb lét közelében*. Budapest, Gondolat, 1981.

²² TANDORI 1981, 42.